
Ord og uttrykk som forsvinner

SPRÅKSPALTEN

MAGNE NYLENN

magne@nylenna.no

Magne Nylenna er fagdirektør ved Folkehelseinstituttet og professor i samfunnsmedisin ved Universitetet i Oslo. Han er redaktør av *Medisinsk ordbok* og medlem av Gruppe for norsk medisinsk fagspråk.

Språk er dynamisk. Noen ord forsvinner helt, andre er utrydningstruede. Årsakene varierer, og mange endringer skyldes at ord og uttrykk blir etisk eller politisk belastede.

Interessen for medisinske nyord er gjerne større enn interessen for ord som blir borte. Kjente ord kan få ny betydning, utenlandske ord og uttrykk importeres, og det dannes kontinuerlig helt nye ord. Nyord i norsk har sin egen spalte i *Språknytt* (1), publiseres i egne ordbøker (2) og analyseres som egen språklig sjanger (3). Nyord i helsetjenesten kommer i dag hovedsakelig fra engelsk, men i tillegg skapes det genuint nye, norske ord. Medisinske nyord diskuteres stadig i Tidsskriftet (4, 5).

Ord som blir borte

Ord som blir borte fra allmennspråket, blir med ujevne mellomrom samlet og erklært savnet. Allerede for over femti år siden ble det publisert en samling ord «som nå enten er helt foreldet, eller som man må regne med en stor del av den yngre og yngste generasjon føler seg usikre på» (6). Her fantes ord som *abakelig*, *balstyrig*, *entledige*, *geleide*, *petisjon* og *skjørlevnet*. Astrid Skår publiserte etter årtusenskiftet det hun kalte utrydningstruede ord «vi vil frede for at vi skal kunne uttrykke hva vi føler og vil ha sagt» (7). *Nostalgisk ordbok* fra 2010 presenterte ord «som i stor grad er på vei ut av språket, og som fortjener heder og ære og kunstig åndedrett om nødvending» (8). Det inkluderte *dilettant*, *flottenfeier*, *føljetong*, *kassett*, *påseilet*, *rabagast*, *surpomp* og *ublu*. I en ordkalender for 2019 er hver dag viet et ord på vei ut av språket, som for eksempel *diskenspringer*, *flanør*, *taskenspiller* og *skjærmysler* (9).

Språklige endringer handler ikke bare om nye måter å formulere seg på. Språket avspeiler også utviklingen i samfunnet. Mange av ordene som er forsvunnet, er knyttet til arbeidsmetoder, varer og tjenester som hører fortiden til, og til vaner og omgangsformer som er endret.

Også medisinske ord forsvinner

På samme måte som i allmennspråket blir også ord helt eller delvis borte fra medisinsk terminologi. Utviklingen i helsetjenesten kan studeres gjennom språkbruken. Vel så interessant som å kartlegge hvilke ord som ikke brukes lenger er det å studere *hvorfor* ord blir borte. Når noe forsvinner eller opphører, blir rimeligvis også betegnelse borte. Mer interessant er det når de språklige endringene er knyttet til nye holdninger og politiske forandringer.

Unødvendige ord

Tilstander som ikke lenger gjenkjennes eller passer med dagens sykdomsbegrep, går lett i glemmeboken. Når også betegnelse borte, mister vi viktig historisk forankring. Det gjelder blant annet *radesyke*, *sott*, *nervefeber* og *feberkrise*. Det samme gjelder yrkesbetegnelser som *distriktslege* og *sykehusforvalter*, institusjoner som *sanatorier* og *asyler*, og tidligere tiders behandlingsmetoder som *skånekost* og *blåsing*. Det mest typiske er kanskje gjenstander og instrumenter som *sneppert*, *etermaske* og *jernlunge*.

Mer presise erstatninger

Ny teknologi og større krav til nøyaktighet har avvirket tradisjonen med å sammenlikne størrelsen av oppfylninger og svulster med kjente vekster og strukturer, og dermed forsvinner beskrivelser av typen *ertstor*, *plommestor* og *barnehodestor*. Det som kan kalles fagtermer, har på flere områder overtatt for folkelige uttrykk. *Kvelstoff* og *surstoff* er blitt *nitrogen* og *oksygen*. Den feilaktige bruken av ordet *senilitet* er erstattet av *demens*. *Sukkersyke* er stort sett erstattet av *diabetes* også i allmennspråket, og *kunstig nyre* er blitt til *dialyse*. *Manisk depressiv sinnslidelse* er blitt *bipolar lidelse*, og *månesyke* og *sløvsinn* er blitt borte. Fellesnevneren for disse forandringene er at språket er blitt mer faglig og presist.

Belastede ord og uttrykk

Akkurat som allmennspråket forandres med endringer i holdninger og verdier, forandres også medisinsk terminologi. Kjønnsnøytrale betegnelser er et godt eksempel. Nå er *helsesøster* blitt *helsesykepleier*.

Etisk eller politisk belastede ord skiftes ut. Et typisk eksempel er *invalid* som først ble til *handikappet*, og senere til *funksjonshemmet*. *Mongoloid* er for lengst avløst av *Downs syndrom*, *dvergvekst* av *kortvoksthet* og *fallesyke* av *epilepsi*. Det som ble kalt *kjønnskifte*, ser ut å ha blitt erstattet av *kjønnskorreksjon* (10). Endringene omfatter også anatomiske strukturer: *jomfruhinne* er blitt *skjedekrans*, *skamlepper* er blitt *kjønnslepper* og *skambein* (os pubis) er blitt *underlivsbein* eller *kjønnsbein* (11).

Et paradoks i vår tid er kombinasjonen av uvanlig krass språkbruk i offentlig debatt, særlig gjennom sosiale medier, samtidig som terskelen for opplevd krenkelse synes å synke. Det siste er formodentlig grunnen til overhørte diskusjoner om bruken av ordene *etterlevelse* (paternalistisk?) og *livsstil* (moraliserende?) i medisinsk sammenheng. Det kan være vanskelig å finne den rette grensen mellom naturlig språklig utvikling og politisk korrekthet.

LITTERATUR

1. Språknytt. Språkrådets blad for alle språkinteresserte.
<https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Publikasjoner/Spraaknytt/> (8.2.2019).
2. Guttu T, Wangensten B. red. Nyord i norsk. Oslo: Kunnskapsforlaget, 2012.
3. Arctanger AKH. Nyord i Språknytt i perioden 1977–2010.
<https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Publikasjoner/Spraaknytt/Arkivet/Spraknytt-2011/Spraknytt-12011/Nyord-i-Spraknytt-i-perioden-19772010/> (8.2.2019).
4. Wyller TB. Gode og dårlige nyord. Tidsskr Nor Legeforen 2009; 129: 1785.
[CrossRef]
5. Bramness JG, Waal H, Mørland J. Unødvendige nyord om avhengighet. Tidsskr Nor Legeforen 2009; 129: 904. [CrossRef]
6. Kristiansen H, Lewin C. Ordliste med gamle ord og glemte uttrykk. Oslo: Fabritius, 1967.
7. Skår A. Utrydningstruede ord I. Oslo: Messel, 2004.
8. Schjerven P. Nostalgisk ordbok. Oslo: Vega, 2010.
9. Glemte ord. Ordkalender 2019. Oslo: Pax, 2018.
10. Tønseth KA, Bjark T, Kratz G et al. Kjønnskorrigerende kirurgi ved transseksualisme. Tidsskr Nor Legeforen 2010; 130: 376–9. [PubMed][CrossRef]
11. Hem E, Brodal P. Skamben bør kastes ut av ordbøkene. Tidsskr Nor Legeforen 2017; 137. doi: 10.4045/tidsskr.17.0914. [PubMed][CrossRef]

Publisert: 5. april 2019. Tidsskr Nor Legeforen. DOI: 10.4045/tidsskr.19.0007
Opphavsrett: © Tidsskriftet 2026 Lastet ned fra tidsskriftet.no 21. juli 2026.